

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.28

УДК 336.71

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8183-8273>*Пшеничний С. О., Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: НОВІ СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття спрямована на розгляд проблемного поля міжнародного тероризму, аспекти якого презентовані у вітчизняному соціально-політичному дискурсі, з позиції визначення нових стратегій його подальшого вивчення у контексті становлення інформаційного суспільства.

Увагу акцентовано на евристичному потенціалі аналітичної схеми аналізу соціально-політичних явищ американського вченого Л. Козера. Основна ідея стратегії – знайти групу взаємопов'язаних між собою показників (змінних), які здатні уточнити зміст, умови виникнення та розвитку цього шуканого елемента соціальної реальності/

Презентовані результати досліджень систематизовано за такими аналітичними групами: інтерпретація поняття «міжнародний тероризм»; форми прояву міжнародного тероризму; ознаки міжнародного тероризму; моделі функціонування міжнародних терористичних організацій.

Обґрунтовано, що за весь період еволюції міжнародного тероризму найсуттєвіші зміни спостерігаються з його моделями функціонування. На зміну «традиційній», пов'язаній з можливостями індустріального суспільства, приходять «мережева», що базується на інформаційно-технологічному потенціалі постіндустріального суспільства.

Доведено, що за умов розвитку інформаційного суспільства зміни, що будуть відбуватися з цим елементом соціально-політичної реальності, будуть проявлятися, насамперед, у: вдосконаленні організаційної структури терористичного угруповання; зміні тактики реалізації терористичної діяльності; удосконаленні методів та засобів реалізації терористичних актів; зростанні ресурсного потенціалу терористичних організацій (як на рівні фінансового забезпечення, так й кадрового складу виконавців).

Запропоновано розглядати зазначені зміни (у контексті прогнозування можливих наслідків здійснення тих або інших терористичних актів) з позиції застосування теорії ігор (наприклад, у варіанті геополітичних ігор) та метода квантифікації.

***Ключові слова:** тероризм, міжнародний тероризм, аналітична схема, терористична організація, терористичний акт, загроза, безпека*

Постановка проблеми. Актуалізація уваги до феномену тероризму пов'язана з розширенням спектру терористичної діяльності в світі, де тероризм стає одним із методів політичного тиску, впливу та боротьби у кризових ситуаціях.

У сучасних умовах тероризм еволюціонує, характер терористичних атак масштабується, стає більш складним, зростає їх жорстокість та нестандартність здійснення.

Зміна геополітичних чинників, нові структури конфігурацій світоустрою, боротьба за права та впливи різних міжнародних суб'єктів лише загострюють прояви терору у всьому світі, надають йому транснаціональний характер, так як його наслідки поширюються не тільки на окремі країни, але й на весь світ. Як зазначає американський політолог Дж. МакКормик, сучасний політичний тероризм здатний надати суспільству якісного нового алгоритму розвитку – запустити механізм вкрай небезпечного військово-політичного явища, що визначається як терористична війна [4, с. 38].

За цих умов з'ясування природи, ознак, причин, форм, видів тероризму (насамперед, міжнародного) актуально для політологічного аналізу.

Аналіз актуальних досліджень. Актуальність досліджень проблем тероризму відбувається й в кількості праць, що презентовані у сучасній політичній науці. Ця проблематика широко представлена в дослідженнях як зарубіжних, так й вітчизняних теторологів, зокрема,

це В. Антипенко, С. Беляєва, П. Вілкінсон, В. Гбур, В. Глушков, І. Громівчук, Р. Дарендорф, В. Дрьомін, О. Жайворонок, Н. Зелінська, В. Канцір, Н. Кончаковська, А. Кормич, Л. Кормич, Д. Лікарчук, В. Маллісон, С. Маллісон, К. Марков, Е. Тоффлер та ін..

Динаміка тероризму, його релігійні, матеріальні, організаційні чинники, визначення його ресурсного потенціалу та механізмів відтворення в сучасних політичних контекстах, схеми розгортання терористичних актів за умов становлення цифрової епохи потребують нових стратегій осмислення та перезавантаження.

Відтак, мета статті – систематизувати провідні моменти дослідження проблемного поля міжнародного тероризму, які презентовані у вітчизняному соціально-політичному дискурсі, та визначити нові стратегії його подальшого вивчення у контексті становлення інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Результати розгляду публікацій з терористичної проблематики дозволяють стверджувати, що для досягнення зазначеної мети доцільно буде звернутися до аналітичної схеми соціальних явищ, запропонованих американським дослідником Л. Козером.

Основна ідея цієї дослідницької стратегії – знайти групу взаємопов'язаних між собою показників (змінних), які здатні уточнити зміст, умови виникнення та розвитку цього шуканого елемента соціальної реальності [7].

Аналіз представлених у сучасному соціально-політичному дискурсі результатів досліджень цього терористичного виду діяльності пропонується систематизувати за такими аналітичними групами:

- інтерпретація поняття «міжнародний тероризм»;
- форми прояву міжнародного тероризму;
- ознаки міжнародного тероризму;
- моделі функціонування міжнародних терористичних організацій.

1. Інтерпретація поняття «міжнародний тероризм». Нажаль, незважаючи на численні спроби міжнародного співтовариства щодо визначення єдиного політико-соціального змісту поняття міжнародного тероризму, у сучасному науковому дискурсі його не існує.

Суперечливі підходи щодо визначення тероризму та його наслідків іноді впроваджують подвійні стандарти, що ілюструє спеціальний доповідач ООН з прав людини К. Куфа: «для одного – терорист, а для іншого – борець за свободу» [2, с. 110].

Найчастіше під міжнародним тероризмом розуміється систематичне та скоординоване застосування насилля організованими групами в міжнародному масштабі [1].

Нетрадиційний підхід до інтерпретації поняття міжнародного тероризму міститься в дослідженнях українського політолога М. Мамчина. Так, дослідник пропонує досить оригінальний підхід для об'єктивного аналізу тероризму, а саме – маркетинговий, де тероризм розглядається як унікальне економічне явище або як організація, що одночасно володіє рисами розвинутої корпорації та стартапу [5].

Ця «організація» має динамічний, гнучкий характер, вона завжди готова до різких змін, обіцяє надприбутки інвесторам та готова відповідати перед інвесторами за «якість проведених робіт», ефективність, креативність.

М. Мамчин зауважує, що терористична діяльність може розглядатись як діяльність певної компанії, у якій є мета та місце, чіткі показники, які визначають її досягнення, корпоративна політика та етика. Для такої організації характерні свій товар, його ціна, місце реалізації і просування, тобто, тероризм можна розглянути з точки зору концепції маркетингу [5].

Де терористичні акти виступають у якості товару, скоєні на користь замовників та терористів. На жаль, тероризм в якості товару залишається привабливим для великої аудиторії. Привабливість товару в якості тероризму пояснюється його стабільністю, живучістю. «Терористичні компанії водночас виступають і як бірюзові компанії, де кожен сам визначає межі своєї відповідальності та винагороду, і як компанії, що займаються мережевим маркетингом – із жорстким планом та ростом від представника найнижчої ланки до «діамантового» менеджера» [5]. Для фінансистів тероризму він як товар стає вікном можливостей для контролю над суспільством, ресурсами, регіонами. В цьому аспекті тероризм виступає як товар, тобто створює необхідні умови для проведення певних транзакцій. Ці послуги неймовірно вигідні для терористів та їх замовників, вони надають їм «контрольний пакет акцій» та є надзвичайно деструктивними для суспільства.

Ціна терору визначається на декількох рівнях: жертвність власним життям за сповідання ідеології терору, людські, матеріальні, психологічні втрати з боку суспільства, отримання великих

коштів за скоєння актів терористичної діяльності. Згідно з маркетинговим підходом тероризм визначається одночасно і як організація, і як товар, тому для прибічників терору ціною є постійна готовність віддати своє життя і свободу в будь який час, пожиттєва вірність ідеалам, а для фінансистів терору ціною стають грошові вкладення та репутація. Прибутки терористичних організацій можуть бути значними, «серед найбагатших угруповань ІДІЛ (2 млрд. доларів/рік), ІРА (450 млн. доларів/рік), Талібан (100 млн. доларів / рік), Аль-Каїда (100 млн. доларів / рік)» [5].

Місце розповсюдження тероризму є також однією зі складових маркетингу, терористичні організації діють не тільки на Сході (ІДІЛ, Аль-Каїда, Талібан), Латинській Америці (РЗСК-АН (Колумбія)), в Африці (Асоціація Братів-Мусульман (Єгипет)), Азії (Аум Сінрікьо (Японія)) і в Європі (ІРА (Ірландія)).

Головними методами маркетингу є рекрутинг та просування, сучасні технології дозволяють за допомогою пропаганди, технік НЛП, профайлінгу розширити свою аудиторію. Терористичні організації пропагують свої ідеали, героїзують свої вчинки, нав'язують своє бачення ідеального світу та пояснюють необхідність скоєння терористичних дій. Виділення та виокремлення зацікавлених відбувається завдяки профайлінгу, що дозволяє поділити аудиторію на «своїх» і «чужих», визначити тих, ким можна маніпулювати та на кого легко вплинути. Сучасні техніки НЛП дозволяють вплинути на підсвідомість, визволити природні інстинкти, розбудити агресивні нахили як спосіб виживання, а теорія трансакційного аналізу – переміщати членів організації по різних позиціям у трикутнику Карпмана. Так, викривлення вчення Корану, дозволяє вчинення насильницьких дій до «не своїх». Інформаційна політика, інформаційні вкидання та піар технології, фейки вдало розкручують інформаційний тероризм, що розганяє панічні настрої в суспільстві. З часом люди перестають довіряти ЗМІ та відчувають когнітивний дисонанс, що сприяє діяльності терористичних організацій, полегшує вплив на окремі регіони, дозволяє легше знаходити своїх послідовників.

Суб'єктами терористичної діяльності стають стейкхолдери тероризму, такі як окремі бойовики, терористичні угруповання, а також держави, продавці зброї, що спонсорують терористичні дії. Стейкхолдерами тероризму виступають умови політичної невизначеності та ризику, психолого-соціальні чинники, мовні та релігійні мотиви, держави – спонсори тероризму. В силу історичних, політичних, релігійних, економічних причин, арабським державам вигідне поширення тероризму в Ізраїлі. Використання сучасних інформаційних технологій, а саме Інтернету, профайлінгу, технік НЛП суттєво ускладнює створення системи протипаги тероризму.

2. **Форми прояву міжнародного тероризму.** Розгалужена інфраструктура терористичних організацій, розширення технічних, матеріальних та інших можливостей, маніпулювання загрозами інформаційного, ядерного, біологічного, технологічного характеру, створюють нові форми тероризму, що постійно переформатуються та вдосконалюються.

У сучасному соціально-політичному дискурсі презентовані та аналізуються такі форми прояву міжнародного тероризму як:

- політичний;
- націоналістичний;
- релігійний;
- кримінальний;
- екологічний [1].

3. **Ознаки міжнародного тероризму.** У якості основних ознак, що характеризують цей вид терористичної діяльності вченими виокремлюються:

- цілі, що переслідуються міжнародними терористами, торкаються безпеки більш ніж однієї держави;
- підготовка до акту міжнародного тероризму або його вчинення починаються в одній державі, а закінчуються в іншій;
- державою виникнення засобів фінансування міжнародної терористичної діяльності є інша держава, ніж та, де знаходяться особи, що здійснюють таку діяльність;
- жертвами міжнародних терористичних актів стають особи з різних держав, або особи що користуються міжнародним захистом;
- міжнародний тероризм завдає шкоди діяльності міжнародних організацій, а також безпеці двох та більше держав [1].

Слід зазначити, що першу ознаку із перерахованих вище характеристик міжнародного тероризму низкою вітчизняних авторів пропонується поділяти на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні.

До внутрішньополітичних цілей, наприклад, К. Марков пропонує відносити наступні цілі:

- зміна суспільного устрою країни та політичного режиму;
- дискредитація влади і віри населення в її спроможність відстоювати його законні права;
- порушення внутрішньополітичного становища країни;
- послаблення діяльності органів державного управління та партій, що відстоюють різні політичні погляди;
- підбурювання влади до вчинення певних дій, які можуть викликати недовіру населення до неї, збільшивши авторитет терористичних організацій [6, с. 597].

Серед зовнішньополітичних цілей міжнародного тероризму К. Марков виокремлює наступні:

- погіршення відносин між державами та послаблення зв'язків між ними;
- перешкоджання міжнародним заходам, які стосуються вирішення міжнародних або внутрішніх конфліктів;
- створення неналежної обстановки для діяльності населення певної країни та її установ за кордоном цієї країни;
- осуд, протест стосовно певних дій всередині країни та за її межами;
- висвітлення певної держави як першоджерела міжнародного тероризму перед світовою спільнотою [6, с. 597].

Разом з цим, К. Марков пропонує й власну класифікацію ознак міжнародного тероризму, яку умовно можна назвати «структурною».

Так, дослідник пропонує визначати міжнародний тероризм як явище, що розглядається сучасною наукою в трьох аспектах – злочинні діяння, терористичні структури, терористичні доктрини [6, с. 596].

Український дослідник наполягає, що головним у цій тріаді є ознака тероризму як злочинні діяння, що ця характеристика є важливою для визначення міжнародного тероризму, та впливає на те, які групи та доктрини вважати терористичними. Якщо розглядати безпосередні об'єкти злочину, то міжнародний тероризм загрожує сталим міжнародним відносинам, порушенню дипломатичних відносин, життю та здоров'ю людей, майновим втратам, порушенню прав, безпеці наземного, повітряного та морського сполучення. Суб'єктами міжнародного тероризму у 1973 р. ООН признала окремих осіб, групи осіб та окремі держави.

4. Моделі функціонування міжнародних терористичних організацій. У сучасному соціально-політичному дискурсі можна виокремити дві моделі функціонування терористичних організацій: так звані «традиційні» та «мережеві». Вважається, що до другої половини ХХ ст. у країнах світу була розповсюджена класична (традиційна) модель функціонування терористичних організацій з підпільним існуванням, наявністю певного ідеологічного центру та бойовою структурою. З 60-х років ХХ ст. ця модель змінюється на нову, більш досконалу та ефективну мережеву модель.

Терористичні мережеві організації рухливі та мобільні, це структури з багатьма центрами, зі здатністю до самоорганізації, автономні, що фокусуються на горизонтальних зв'язках, мережі складаються з тимчасових груп, здатні до розширення, завдяки корупційним схемам легко проникають у органи влади та силові структури, здатні до швидкої регенерації.

«Центр» в мережі перебирає на себе функції ідейно-політичного та фінансового характеру, звичної ієрархії майже не існує, відсутність ієрархічного підпорядкування надає мережі гнучкість та стійкість, а добровільна участь або вихід з організації учасника, не в силах паралізувати її діяльність.

Специфіка функціонування сучасної мережевої моделі міжнародного тероризму, застосування ними інноваційних технологій створює ситуацію, коли держава знаходиться у стані війни з недержавними суб'єктами, втрачає важелі впливу на них поряд з монополією держави на війну. Інтервенціоністські втручання окремих держав, транснаціональна світова економіка вплинули на зміну стандартів міжнародної поведінки, вплинули на зменшення ваги державного суверенітету. Держави як суб'єкти світової політики об'єктивно обмежені широкими внутрішніми та міжнародно-правовими зобов'язаннями, що суттєво ускладнює боротьбу з тероризмом, в той час коли мережева структура має змогу отримувати фінансову та іншу міжнародну підтримку, не несе ніяких зобов'язань перед громадянами своєї країни та не має обмежень у виборі засобів та цілей.

Наприклад, «Аль-Каїда» на протязі тривалого часу субсидувала «Талібан», посилила його вплив у міжусобній війні, а згодом сама стала загрозою для світової спільноти та впливовою силою. Конспіративність, невразливість та ефективність «Аль-Каїди», переростання її у глобальну терористичну мережу поряд з ІДІЛ, неможливість держав протистояти їх терористичним актам створює міф у фантомності цих організацій, низка авторів висловлюють сумнів навіть

у їх фізичному існуванні, називають їх існування фактором інформаційно-психологічного тиску з боку терористів. Глобальна терористична мережа «Аль-Каїди» та ІДІЛ існує не як застигла організація, а як «співдружність» рухів та організації, що сповідують подібних методів боротьби та загального бачення ситуації.

Українські дослідники Л. Кормич та А. Кормич виокремлюють три основні варіанти організації терористичних мереж.

Перший варіант – сегментована, поліцентрична, ідеологічно інтегрована мережа. Вона вважається найнебезпечнішою, бо це чітко внутрішньо згуртована і легко керована модель, здатна на оперативні дії.

Другий варіант – багатоцільові терористичні групи. Іноді на базі переплетення декількох мереж такого типу (власне терористичних, наркоторговельних, контрабандних тощо) можуть виникати цілі мережеві конгломерати...

Третій варіант – вузько спеціалізовані терористичні групи, що характеризуються спрямуванням на «одну єдину визначену проблему» – расизм, екологічні проблеми конкретних місцевостей, заборона абортів, права тварин, тощо [3, с. 13].

Разом з цим, А. Кормич та Л. Кормич вважають, що наявність мережевих моделей терористичних організацій набуває в сучасному світі принципово нового формату та впливає на міждержавні стосунки, глобалізаційні та дезінтегративні процеси у світі, порушує ситуацію у державах.

Тобто, міжнародні мережеві терористичні організації можуть як сприяти налагодженню міждержавної взаємодії для ефективного протистояння терористичним загрозам, так і стимулювати конфронтацію держав та зарахування окремих держав до категорії держав-терористів, або зменшувати роль інституту держави в умовах активізації недержавних суб'єктів – терористичних організацій [3, с. 10].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз сутності міжнародного тероризму з позиції конструювання аналітичної (чотирьох ланкової) схеми дослідження цього виду терористичної діяльності надає реальні підстави для узагальнення й усвідомлення нових стратегій подальшого вивчення цього соціально-політичного феномену за умов становлення інформаційного суспільства.

У контексті розвитку світових процесів тотальної глобалізації та інформатизації логічно стверджувати, що всі вищезазначені моменти, що характеризують терористичну діяльність на міжнародному рівні (від форм прояву до моделей функціонування відповідних організацій) будуть продовжувати зазнавати змін, що будуть проявлятися, насамперед, у:

- удосконаленні організаційної структури терористичного угруповання;
- зміні тактики реалізації терористичної діяльності;
- удосконаленні методів та засобів реалізації терористичних актів;
- зростанні ресурсного потенціалу терористичних організацій (як на рівні фінансового забезпечення, так й кадрового складу виконавців).

Очевидно, що у першому наближенні всі ці моменти доцільно розглядати (у контексті прогнозування можливих наслідків здійснення тих або інших терористичних актів) з позиції застосування теорії ігор (наприклад, у варіанті геополітичних ігор) та метода квантифікації.

Бібліографічний список:

1. Гбур З.В. Теоретико-методологічні засади поняття «міжнародного тероризму». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_2_5/ (дата звернення 02.04.2024).
2. Громівчук І.М. Міжнародно-правове визначення тероризму як основа для ефективної боротьби з ним. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2011. Том 2. №4. С. 108-112.
3. Кормич Л.І., Кормич А.І. Новий формат загроз міжнародного тероризму. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип.63. С.6-19.
4. Лікарчук Д.С. Політичний тероризм: форми прояву. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. Вип.6. С. 32-43. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.6.2020.218770>.
5. Мамчин М.М. Маркетинговий погляд на тероризм. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1923> (дата звернення: 29.03.2024).
6. Марков К.А., Беляєва Є.О. Міжнародний тероризм як міжнародний злочин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С.596-598.
7. Coser L. *Continuities in the Study of Social Conflict*. New York: Free Press, 1967.

References:

1. Gbur Z.V. Theoretical and methodological foundations of the concept of «international terrorism». Public administration: improvement and development. 2021. No. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_2_5/ (data zvernennya 02.04.2024).
2. Gromivchuk I.M. Mizhnarodno-pravove vy`znachennya terory`zmu yak osnova dlya efekty`vnoyi borot`by` z ny`m. Naukovy`j visny`k Instytutu mizhnarodny`x vidnosy`n NAU. Seriya: ekonomika, pravo, politologiya, tury`zm. 2011. Tom 2. #4. S. 108-112.
3. Kormy`ch L.I., Kormy`ch A.I. Novy`j format zagroz mizhnarodnogo terory`zmu. *Aktual`ni problemy` polity`ky`*. 2019. Vy`p.63. S.6-19.
4. Likarchuk D.S. Polity`chny`j terory`zm: formy` proyavu. *Mizhnarodni vidnosy`ny` : teorety`ko-prakty`chni aspekty`*. 2020. Vy`p.6. S. 32-43. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.6.2020.218770>.
5. Mamchy`n M.M. Markety`ngovy`j poglyad na terory`zm. *Ekonomika ta suspil`stvo*. 2022. Vy`p. 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1923> (data zvernennya 29.03.2024).
6. Markov K.A., Byelayeva Ye.O. Mizhnarodny`j terory`zm yak mizhnarodny`j zlochy`n. *Yury`dy`chny`j naukovy`j elektronny`j zhurnal*. 2021. # 10. S.596-598.
7. Coser L. Continuities in the Study of Social Conflict. New York: Free Press, 1967.

Pshenychnyi S. The Problem Field of International Terrorism in Ukrainian Social and Political Discourse: New Research Strategies

The article is aimed at considering the problematic field of international terrorism, the aspects of which are presented in the domestic social and political discourse, from the standpoint of determining new strategies for its further study in the context of the formation of the information society.

Attention is focused on the heuristic potential of the analytical scheme of the analysis of social and political phenomena of the American scientist L. Coser. The main idea of the strategy is to find a group of interrelated indicators (variables) that are able to specify the content, conditions for the emergence and development of this sought-after element of social reality.

The presented research results are systematized according to the following analytical groups: interpretation of the concept of «international terrorism»; forms of manifestation of international terrorism; signs of international terrorism; models of functioning of international terrorist organizations.

It is substantiated that during the entire period of evolution of international terrorism, the most significant changes are observed in its functioning models. The «traditional» one, associated with the capabilities of the industrial society, is being replaced by the «network» one, based on the information and technological potential of the post-industrial society.

It is proven that under the conditions of the development of the information society, the changes that will take place in this element of social and political reality will be manifested, first of all, in: improving the organizational structure of the terrorist group; changing the tactics of implementing terrorist activities; improvement of methods and means of implementing terrorist acts; the growth of the resource potential of terrorist organizations (both at the level of financial support and personnel).

It is proposed to consider the mentioned changes (in the context of forecasting the possible consequences of the implementation of certain terrorist acts) from the standpoint of the application of game theory (for example, in the variant of geopolitical games) and the method of quantification.

Keywords: *terrorism, international terrorism, analytical scheme, terrorist organization, terrorist act, threat, security*